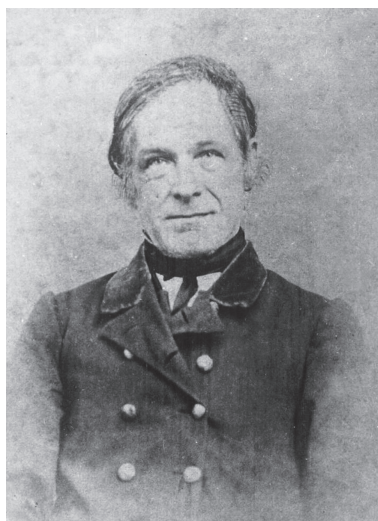

Lauryno Ivinskio kalendorių vienažodžių ligų pavadinimų kilmė ir daryba

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Nuotrauka iš Lietuvių literatūros
ir tautosakos instituto bibliotekos
fototekos.

Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms

Žymus XIX a. lietuvių švietėjas Laurynas Ivinskis (1810–1881) parengė pirmąjį lietuvišką kalendorių „Metu skajtlus ukiszkas“, kuris iš spaudos išėjo 1846 metais¹. Jame ir kituose kalendoriuose populiariai buvo rašoma žemės ūkio, veterinarijos, astronomijos, istorijos, gamtos mokslų ir kt. klausimais, skelbiama grožinės literatūros kūriniai.

¹ 1847 metais – „Kalendorius, arba Metu skajtlus ukiszkas“, nuo 1851 metų – „Kalendorius, arba Metskajtlus ukiszkas“. Kalendoriai su pertrūkiais ėjo pamečiui – 1846–1852 metais, 1855–1864 metais (1853–1854 metais dėl cenzūros neišleisti, 1865–1867 metais išleisti kirilica, o 1877 metais kalendorius lotyniškais rašmenimis išleistas Sankt Peterburge) (Petkevičiūtė 1988: 121–122, 126–127).

Jau pirmajame kalendoriuje L. Ivinskis įdėjo skyrelį „Gidimas žmonių nuog nekuriu ligū“², kuriame rašoma apie ligų gydymą. Skyrelio nebuvo 1847, 1848, 1855, 1861, 1864 ir 1866 metų kalendoriuose (Petkevičiūtė 1988: 132).

Dažniausiai buvo rašoma apie ligų gydymo priemones ir būdus, bet kartais L. Ivinskis pirmiausia pateikdavo trumpą ligos paaiškinimą, pvz.:

Grižielie (griezielė) – „ira taj didžioja rankas naria skausmas kur susiner dešnas kaulas ir aštuones juntamas pri ano paženkimia kajp sztaj; kad norem ranka su isztista dešna prispaustė pri ko noris. <...>“ 1850 46.

Landuonis, kitur *twiega* wadin – „ira tokia pat liga kajpo ir plaukinis su tumi tiktaj atsiskirimu jog pirszta nuog wirszaus nuojed iki pirmoja naria ir apsisotolesnej neb-ejdama. <...>“ 1851 33.

Niksteriejimas (niksteliėjimas) – „ira taj iszsisukimas naria isz sawa wietas kurio nepatajsimas luszū padara. <...>“ 1850 46.

Nuog žiemospirgia – „ira taj pažėjimas par paszaldima kokios-noris dalies kuna. <...>“ 1856 46.

Skyrelyje duodama patarimų, kaip gydyti infekcines, chirurgines ir traumatologines, psichines, kvėpavimo organų, virškinimo organų, ausų, nosies ir gerklės, akių, dantų, sąnarių, odos, kaulų, moterų, vaikų ir kitas žmonių ligas. Daugiausia rašoma apie gydymą naminėmis priemonėmis – vaistiniais augalais (mėtomis, debesylų šaknimis, ajerų šaknimis, apyniais, ramunių žiedais, rabarbarų šaknimis, beržų lapais, juodalksnių lapais, kadagių uogomis ir kt.); gėrimais ir kitokiais skysčiais (degtine, alumi, actu ir kt.); maisto produktais (lašiniai, druska, medumi, ožkos pienu, karvės pienu, sviestu, mielėmis ir kt.); prieskoniais (česnakais, imbierais, petražolėmis, svogūnais, krapais ir kt.); buities daiktais (šepėčiu, plyta ir kt.); audiniais (gelumbe, drobe ir kt.); sudegusių medžiagų liekanomis (pelenais ir kt.). Rečiau minimi pirktiniai vaistai (chininas, chloroformas, magnezija, vitriolis ir kt.). Be to, patariama gydytis ir dabar neįprastais dalykais, pavyzdžiui, variu, švinu, sliekais, varlėmis, gyvulių, paukščių ir net žmogaus išmatomis³. Įdomumo dėlei keletas pavyzdžių, kaip gydyti kai kurias ligas pagal L. Ivinskį:

² Toks pavadinimas buvo pirmajame, 1846 metų, kalendoriuje. Vėlesniuose kalendoriuose jis truputį įvairavo – „Gidimaj žmogaus nekuriu ligū“, „Gidimaj žmogaus ligū“, „Gidimas žmogaus nekuriu ligū“, „Gidimaj žmogaus nekuriu ligū iszimti isz rankas rasztu Lietuwiszkej parašitu“, „Gidimaj žmogaus nekuriu ligū“, „Gidimaj žmogaus ligū“, „Gidimaj žmogaus nekuriu ligū“, tačiau dažnesnis pavadinimas buvo „Gidimaj žmogaus nekuriu ligū“.

³ Tuo metu kažin ar kas tikrino lietuviškų kalendorių medicinos žinių patikimumą. Spaudos draudimo metais pasirodė lietuviški kalendoriai, išleisti kirilica, caro cenzūros jau būdavo uoliai tikrinami. Taigi dalį L. Ivinskio kalendoriuose spausdintų medicinos žinių tikrino gydymo valdyba (Petkevičiūtė 1988: 137).

Digulis (Lilisza) – „<...>. Kiti ing angles degin Liedeku žandus ir sutrine duod arieļkoje gertē“ 1850 46.

Nuog gialtos – „Wisztas mieszła iszdziowink pećziuje po iszjemima duonas, su-grusk smulkiausej, ir duok ligoniuj gerti po pusi maža szaukszta kokiameno-rint gierime, tiktaj ne arieļkoje po tris kartus par diena: rita, po pietu, ir wa-kare ejnant gulti“ 1846 24–25.

Nuog ikirtima giwates – „<...>. Wiena kirmelė S. Jona naktiemis swiesantė su-trinta su duonas žiupsniu ir suvalgita, pagida ligoni. <...>“ 1861 32.

Nuog karpu – „a) Wieni isznajkin tepdami anas kurmes krauju. b) Kiti prakajtu arklia isz jo pasliepsniu. <...>“ 1846 25.

Pritwirtinė – „<...> rejk awina papiowus skubinaj kajpo imanidamas ir ne ļau-kant isztekiejima krauja kad wejkej ne užszātu nuoļpti kajli ir be jokia prašitenšima apkłoti ligonia wisa piłwa su ta szale kurė buwa nuog mejsos, o liga noris butu serganti atwedusė artij kapun, tuojaus atsto“ 1849 31.

Nuog putmeniu wandens – „<...>. Baltas sausas rastas katies mieszłas wandenie-je wirintas, gida putmenes tankej anan giarant. <...>“ 1861 33.

Minėtame L. Ivinskio kalendorių skyrelyje rasti 122 ligų pavadinimai (neįskaitant variantų), iš jų 42 ligų pavadinimai yra vienažodžiai.

Šiame straipsnyje aptariami vienažodžių ligų pavadinimų kilmės ir da-rybos dalykai.

1. VIENAŽODŽIŲ LIGŲ PAVADINIMŲ KILMĖ

1.1. Lietuviškos kilmės ligų pavadinimai

Didžioji dalis vienažodžių ligų pavadinimų yra lietuviškos kilmės žodžiai (35 terminai), pvz.: *drugis* ~ *drugys* 1846 24, 1850(1849) 33, 1856 46, 1857 40, 1860 59, 1862 10, *dziowa* ~ *džiova* 1857 39, *kosulis* ~ *kosulys* 1851 32, 1856 45, 1857 47, *padukimas* ~ *padūkimas* 1849 32, 1850(1849) 34, 1862 9, *sausgila* ~ *sausgila* 1861 32.

1.2. Skoliniai

Skolinių rasta tik keletas (6 terminai) – du iš graikų kalbos ir po vieną iš lotynų, lenkų, anglų ir prancūzų kalbų.

1.2.1. Iš graikų kalbos: *dysenterija* ~ *dizenterija* 1851 33 „ūmi-nė infekcinė liga, kuriai būdingas storosios žarnos uždegimas“⁴ – graikiš-kas priešdėlis *dys-*, reiškiantis organo funkcijų sutrikimą, ir graikų *enteron* „žarna“. LKŽ duomenimis, gyvojoje kalboje šis žodis nefiksuotas;

⁴ Straipsnyje trumpi ligų paaiškinimai imti iš „Medicinos enciklopedijos“ ir LKŽ.

reumatizmas ~ *reumatizmas* 1861 32, 1877 40 „sisteminė jungiamojo audinio liga, labiausiai pažeidžianti širdį“ iš graikų *rheumatismos* „tekėjimas (kūnu)“ (žr. TŽŽ 1936, 1951, 1969, 2005, 2007). LKŽ duomenimis, žodis *reumatizmas* gyvojoje kalboje nevartojamas. Dabartinėje medicinos kalboje įsigalėjęs terminas *reumatas*.

1.2.2. Iš lotynų kalbos: *karbunkulas* ~ *karbunkulus* 1861 33 „kelių plauko maišelių, jų riebalų liaukų ir aplinkinių audinių pūlinis uždegimas“ iš lotynų *carbunculus* „anglelė“. Maksas Fasmeris žodį *karbunkulus* „didelė votis, skaudulys“ kildina iš lotynų *carbunculus* „rusenantis angliukas“ – iš *carbō* „anglis“ (Фасмер 1967: 195). Lotynišką šio žodžio kilmę patvirtina ir tarptautinių žodžių žodynai (žr. TŽŽ 1936, 1951, 1969, 2005, 2007). LKŽ *karbunkulo* gyvosios kalbos vartosenos pavyzdžių neįdėta. Šis skolinys vartojamas dabartinėje medicinos kalboje, tačiau turi ir lietuvišką atitikmenį *piktvotė*.

1.2.3. Iš lenkų kalbos: *diminiče* ~ *diminyčia* 1862 9. LKŽ duomenimis, *diminyčia* (l. *dymienica*) „rožė, votis“ įdėta iš Žygaičių. Tačiau „Didžiajame lenkų–rusų kalbų žodyne“ *diminyčios* reikšmė kita, plg. lenkų *dymienica*, rusų *бубоны* (Hessen, Stypuła 1967: 171), dar plg. *bubonas* (lot. *bubo*) „uždegiminis limfinio mazgo patinimas (dažniausiai pažastyje ir kirkšnyje)“ MedŽ 81. Sunku būtų tiksliai pasakyti, kokia reikšmė L. Ivinskio pavartotas šis skolinys, nes kalendoriuje rašoma tik apie tai, kaip *diminyčių* gydyti.

1.2.4. Iš anglų kalbos: *krupas* ~ *krupas* 1846 25, 1850(1849) 35 „ūminis gerklų uždegimas, dėl kurio pasunkėja kvėpavimas“ iš anglų *croup*, tačiau pirminis kilmės šaltinis yra škotų kalba – *croup* „gergžti, švogžti“ (žr. TŽŽ 1936, 1951, 1969, 2005, 2007). LKŽ duomenimis, *krupas* (l. *krup*, rus. *круп*) minėta reikšmė gyvojoje kalboje vartojamas – pateiktas vartosenos pavyzdys iš Smilgių.

1.2.5. Iš prancūzų kalbos: *koklusz* ~ *kokliušas* 1857 40 (L. Ivinskio vartotas ir variantas *koklišzius* ~ *koklišius* 1857 40) „ūminė infekcinė liga, kuri reiškiasi spazminio kosulio priepuoliais“ (žr. TŽŽ 1936, 1951, 1969, 2005, 2007) iš prancūzų kalbos žodžio *coqueluche*. LKŽ duomenimis, *kokliušas* gyvojoje kalboje nevartojamas (vartosenos pavyzdžiai iš rašytinių šaltinių – DŽ, NdŽ, rš, Blv), išskyrus variantą *koklišas*, kuris užrašytas iš Smilgių. Kai kuriuose šaltiniuose *kokliušo* kilmė aiškinama nevienodai, plg. *kokliušas*, *koklišas* „Keuchhusten“ iš lenkų *koklusz*, pastarasis iš prancūzų *coqueluche* (FrW I 280), dar plg. *kokliušas* iš prancūzų *coqueluche*, o šis iš vokiečių *Keuchhusten* „kokliušas“ (Фасмер 1967: 282).

LKŽ duomenimis, *diminyčia*, *koklišas* ir *krupas* medicininėmis reikšmėmis fiksuoti gyvojoje kalboje, o *dizenterija*, *reumatizmas* ir *karbunkulas* – gyvojoje kalboje nevartojami. Galimas skolinimosi šaltinis – lenkų kalba. L. Ivinskis, rengdamas skyrelį apie žmonių ligų gydymą, neabejotinai bus rėmęsis mokslinė, greičiausiai lenkiška, medicinos literatūra, susipažinęs su lenkų gydytojų darbais⁵. Šį spėjimą patvirtintų ir tai, kad skyrelyje prie kai kurių ligų pavadinimų L. Ivinskis skliaustuose pateikia kitų kalbų, dažniausiai lenkų kalbos, atitikmenų, pvz.: *apalpimas (syncope)* ~ *apalpimas* 1849 32, *giakta (żółtaczk)* ~ *gelta* 1862 9, *plaukinis (włośnik)* ~ *plaukinis* 1851 33, *sausgila (arthritis)* ~ *sausgila* 1856 45, *skaudulis (wrzód)* ~ *skaudulys* 1850 46, *twiega (zanogcica)* ~ *twiega* 1851 33, 1856 44, *wieżis (rak choroba)* ~ *vėžys* 1856 45.

Reikia pasakyti, kad diduma skolinių, išskyrus *diminyčių*, medicinos kalboje yra tebevartojami ir dabar – *dizenterija*, *karbunkulas*, *kokliušas*, *krupas*, *reumatizmas*. Be to, svarbu pažymėti, kad dauguma skolinių L. Ivinskio pateikti su lietuviškais atitikmenimis, pvz.: *dysenterija* ir *kruwinas widurivimas*, *reumatizmas* ir *sausgila*, *koklusz* ir *kosulis didis*, *krupas* ir *užjėmimas kakla*. Dabartinėje medicinos kalboje, deja, dažniausiai vartojami tik skoliniai.

1.3. Hibridai

L. Ivinskio kalendorių skyrelyje „Gidimas žmoniun nuog nekuriun ligun“ rastas tik vienas hibridas – *slabnumas* ~ *slabnumas* 1850 45 iš *slabnas* „turintis mažai fizinių jėgų“, kuris, LKŽ duomenimis, vartojamas gyvojoje kalboje – vartosenos pavyzdžių pateikta iš Kvėdarnos, Karsakiškio, Priekulės, Viešvėnų, Žemalės.

2. VIENAŽODŽIŲ LIGŲ PAVADINIMŲ DARYBA

2.1. Paprastieji žodžiai

Palyginti nedaug ligų pavadinimų, kuriais eina paprastieji žodžiai, pvz.: gen. sg. *akmens*⁶ ~ *akmuo* 1857 40 „druskų darinys, atsirandantis tuščia-viduriuose organuose arba ištekamuosiuose liaukų latakuose“, *drugis* ~

⁵ D. Petkevičiūtė savo monografijoje pažymėjo, kad didelę dalį medicininės literatūros (daugiausia Varšuvos leidinius) L. Ivinskis gaudavo per Adomą Zavadskį iš Vilniaus. Iš išlikusių kelių nedidelių L. Ivinskio pagėdautos literatūros sąrašų matyti, kad jis buvo susipažinęs su kai kurių gydytojų darbais, pvz., H. F. Paulickio dviejų tomų veikalu lenkų kalba „Medicina kaimo žmonėms“ (Petkevičiūtė 1988: 133).

⁶ Skyrelyje nerasta šio žodžio vardininko linksnio – tik kilmininkas junginyje *nuog akmens*.

drugys 1846 24, 1850(1849) 33, 1856 46, 1857 40, 1860 59, 1862 10 „drebulyš, šalčio krėtimas sergant“, *karpos* ~ *karpos* 1846 25 „suragėjusių mazgelių arba minkštų spenelių pavidalo odos arba gleivinės išaugos“, *lilisza* ~ *lieliša* 1857 47 „dieglys šone, paprastai nuo greito ėjimo, bėgimo“, *twiega* ~ *twiega* 1846 25, 1851 33, 1856 44 „votis piršto gale, aptaka, lan-duonis“, *wieżis* ~ *vėžys* 1856 45 „piktybinis auglys“.

Atskirai minėtini ligų pavadinimai *lilisza* ir *twiega*. Juos galima būtų laikyti ir vediniais. Kūno dalies pavadinimas *lielis*⁷ reiškia „blauzdikaulį“ (žr. LKŽ_e). *Twiegą* Ernstas Frenkelis sieja su *toaiga* „svaiginantis, papras-tai nemalonus kvapas, dvokas, smarvė“ iš *toaiti* „smirsti“ (FrW II 1153).

LKŽ duomenimis, visi minėti žodžiai medicininėmis reikšmėmis varto-jami gyvojoje kalboje. O *akmuo*, *drugys*, *karpa*, *vėžys* yra nusistovėję da-bartiniai medicinos terminai.

2.2. Dariniai

Daugiausia ligų pavadinimų yra dariniai⁸ (30 terminų). Vyrauja priesa-gų vediniai (22 terminai).

2.2.1. Priesagų vediniai.

2.2.1.1. Priesagos -imas/-ymas vediniai. Gausiausią grupę sudaro prie-sagos -imas vediniai (11 terminų): *apalpimas* ~ *apalpimas* 1849 32, *iszsimetimas* ~ *išsimetimas* 1861 33 „persileidimas“, *nikstelijimas* ~ *nikstelėjimas* 1850 46 / *niksteriejimas* ~ *niksterėjimas* 1850 46, 1857 47, *nuosideginimas* ~ *nusideginimas* 1856 45, *nuositwilkimas* ~ *nusitwilkymas* 1856 45, 1857 47, 1858 55, 1861 32, *pasiudurimas* ~ *pasiudūrimas* 1857 47, *užsigawimas* ~ *užsigavimas* 1846 25. Net keturi terminai L. Ivinskio pavartoti „pasiutligės“ reikšme: *padukimas* ~ *padūkimas* 1849 32, 1850(1849) 34, 1862 9, *pagedi-mas* ~ *pagedimas* 1849 32, 1850(1849) 34, *pašūtimas* ~ *pasiutimas* 1849 32, 1850(1849) 34, *pašzielimas* ~ *pašėlimas* 1849 32, 1850(1849) 34.

2.2.1.2. Priesagos -ulys vediniai (3 terminai): *digulis* ~ *dygulys* 1850 46 „dieglys“, *kosulis* ~ *kosulys* 1851 32, 1856 45, 1857 47, *skaudulis* ~ *skaudulys* 1846 25, 1850 46, 1861 32, 1862 9 „votis, piktvotė, skaudė, opa, puškas“.

2.2.1.3. Priesagos -inis vediniai (2 terminai): *plaukinis* ~ *plaukinis* 1851 33, *ritinis* ~ *ritinis* 1846 25.

⁷ V. Urbutis *lielij* laiko leticizmu, žr. *lielis* „blauzdikaulis, staibis, stibynas“ iš latvių *liels* (Urbutis: 2009: 284).

⁸ Aptariant darinius remtasi Pr. Skardžiaus, V. Urbučio, S. Ambrazo darbais, LKG, DLKG.

L. Ivinskio 1851 metų kalendoriuje *plaukinis* pavartotas „kirmino, kuris įlenda į koją arba ranką, sukeldamas didelį skausmą“ reikšme: „Ilindus tam kirminui ing ranka arba koje daug nuokent par didi sopuli kurin jisaj padara, o žmogus negidomas ne iszlink giwu. Norent jin iszmilžté isz kuna, rejk deginté aguonu łapus ir stibus o isz pelenun padarité szarma, kuriumi iszpuł łajstité neswejka wieta uždiejes ant wirszaus miežiu warpas. Tan darant, plaukinis pamažu iszlend, apsiwinio apej warpa, kuren rejk nuog kuna pamažu tolesnej traukté, par kan kirmis to nejodusma iszsimilšz. <...>“ 1851 33, *ritinis* – „voties piršto gale, aptakos, landuonies“ reikšme. LKŽ daiktavardis *plaukinis* „kirmino“ reikšme nefiksuotas, bet plg. būdvardis *plaukinis* „panašus į plauką“: Plaukiniai kirminai rš. Žodis *ritinis* LKŽ medicininės reikšmės neturi.

Kitų priesagų pasitaikė tik po vieną vedinį.

2.2.1.4. Priesagos -inē vedinys: gen. sg. *dederovenies*⁹ ~ *dederovinē* 1877 40. E. Frenkelio žodis *dederovinē* kildinamas iš lietuvių *dirti* „lupti, plėšti“; *durti* (FrW I 85).

2.2.1.5. Priesagos -ėlē vediniai: *grizielē* ~ *griezēlē* 1850 46 / *griezīelē* ~ *griezēlē* 1850 46 „rankų saugėla“ iš *griežti* „skaudėti, gelti“ (LKŽ duomenimis, *grizēlē* šia reikšme gyvojoje kalboje nefiksuota – D. Pošk, Kos).

2.2.1.6. Priesagos -uonis vedinys: *landuonis* ~ *landuonis* 1851 33 „voties piršto gale (po nagu), aptaka, ėduonis“.

2.2.1.7. Priesagos -tinē vediniai: *prīvirtinē* ~ *prīvirtinē* 1849 31 „vidurių užkietėjimas“ / gen. sg. *prīvirtinies* ~ *prīvirtinē* 1877 40.

2.2.1.8. Priesagos -menis vedinys: *putmenes* ~ *putmenis* 1860 59 „pa-brinkimas poodiniuose audiniuose sergant širdies, inkstų ir kitomis ligomis, šiaip koks sutinimas, suputimas“.

2.2.1.9. Priesagos -umas vedinys: *slabnumas* ~ *slabnumas* 1850 45 „silpnumas“.

2.2.2. Galūnių vediniai. Rasti keturi galūnių vediniai. Iš jų trys yra galūnės -a vediniai: *dziowa* ~ *džiova* 1857 39, *giałta* ~ *gelta* 1846 24, 1862 9, *pažejda* ~ *pažeida* 1846 25, 1861 32 / *pažejda* ~ *pažeida* 1857 47 „sužeidimas, pažeidimas, žaizda“, ir vienas galūnės -is vedinys: *karsztis* ~ *karštis* 1846 24 „pakilusi kūno temperatūra (sergant)“.

2.2.3. Sudurtiniai terminai. Rasti keturi sudurtiniai terminai, kurių antrasis sandas yra veiksmažodis, o pirmasis – daiktavardis arba būdvardis.

⁹ Skyrelyje nerasta šio žodžio vardininko linksnio – tik kilmininkas junginyje *nuog dederovenies*.

2.2.3.1. Sudurtiniai terminai su daiktavardiniu ir veiksmažodiniu sandais: *kaulajedis* ~ *kaulaėdis* 1850 46 „tokia kaulų liga“ arba, L. Ivinskio žodžiais, „ira taj liga kurė gadin kauła ir rodose jog praded putė“, *žiemospirgis* ~ *žiemospirgis* 1856 46 „šerpetota oda“: „<...>. Gał tejpogi jemes rope iszkeptė, atwiesines sutrajszkitė ir twarstité ant žiemospirgia po tris žigius ant dienos apkejtant kitas, po pirmaj dietunju. <...>“. LKŽ prie žodžio *kaulaėdis* pateiktas tik vienintelis iliustracinis sakinys iš 1850 metų L. Ivinskio kalendoriaus skyrelio apie žmonių ligų gydymą. Galima spėti, kad tai jo naujadaras.

2.2.3.2. Sudurtiniai terminai su būdvardiniu ir veiksmažodiniu sandais: *sausgila* ~ *sausgila* 1861 32 / *sausgila* ~ *sausgila* 1856 45 „kaulų, sąnarių gėlimas, reumatas“, *slabdrugis* ~ *slapdrugys* 1861 32 „slaptinis drugys (tokia liga)“.

Apibendrinant galima pasakyti, kad, LKŽ duomenimis, didžioji dauguma darinių kalbamomis medicininėmis reikšmėmis yra vartojami gyvojoje kalboje, o *apalpinimas*, *dedervinė*, *džiova*, *gelta*, *karštis*, *kosulys*, *landuonis* yra tapę dabartiniais medicinos terminais.

IŠVADOS

1. L. Ivinskio kalendorių skyrelis „Gidimas žmoniun nuog nekuriun ligun“ yra svarbus keliais atžvilgiais. Pirma, šviečiamuoju – jame populiarios liaudies medicinos ir medicinos mokslo žinios, rašyta apie tai, kaip žmonėms patiems gydytis susirgus. Antra, terminologiniu – dažniausiai L. Ivinskis vartojo lietuviškus žmonių ligų pavadinimus iš gyvosios kalbos, kartais mėgino apibrėžti ar paaiškinti kai kurias ligas, be to, greta kai kurių ligų pavadinimų pateikdavo ir kitų kalbų atitikmenų.

2. Didžioji dalis vienažodžių ligų pavadinimų yra lietuviškos kilmės žodžiai (35 terminai). Rasti tik šeši skoliniai (du iš graikų kalbos ir po vieną iš lotynų, lenkų, anglų ir prancūzų kalbų) ir vienas hibridas. Kadangi, LKŽ duomenimis, pusės skolinių vartosenos pavyzdžių gyvojoje kalboje neaptikta, jie greičiausiai bus L. Ivinskio pasiskolinti iš lenkiškų rašytinių medicininų šaltinių. Dauguma kalbamo skyrelio skolinių turėjo lietuviškų atitikmenų.

3. Palyginti nedaug ligų pavadinimų, kuriais eina paprastieji žodžiai. Daugiausia ligų pavadinimų yra dariniai (30 terminų). Vyrauja priesagų vediniai (22 terminai), iš kurių gausiausią grupę sudaro priesagos *-imas/-ymas* vediniai (11 terminų). Toliau pagal gausumą eina priesagų *-ulys* ir *-inis* vediniai, kitų priesagų (*-inė*, *-ėlė*, *-uonis*, *-tinė*, *-menis*, *-umas*) rasta tik po

vieną vedinį. Rasti trys galūnės *-a* vediniai ir vienas galūnės *-is* vedinys bei keturi sudurtiniai terminai, kurių antrasis sandas yra veiksmožodis, o pirmasis – daiktavardis arba būdvardis. Spėjama, kad vienas kaulų ligos pavadinimas – dūrinys *kaulajedis* – galėtų būti paties L. Ivinskio naujadaras.

4. Vienažodžių terminų palyginti nedaug, jie sudaro truputį daugiau kaip trečdalį visų skyrelyje aptiktų ligų pavadinimų. Didžioji dauguma vienažodžių terminų (lietuviškų ir skolintų) yra vartojami ir dabar – bendrinėje kalboje, nemažai iš jų yra tapę medicinos terminais.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

Metu skajtlus ukiszskas ant metu Wieszpatis 1846. Wilnui. 1846.
Kalendorius arba metu skajtlus ukiszskas ant metu nuog užgimima Wieszpatis 1849. Wilniuje. 1849.
Kalendorius arba metu skajtlus ukiszskas ant metu nuog užgimima Wieszpatis 1850. Wilniuje. 1849.
Kalendorius arba metu skajtlus ukiszskas ant metu nuog užgimima Wieszpatis 1851. Wilniuje. 1850.
Kalendorius arba metu skajtlus ukiszskas ant metu nuog užgimima Wieszpatis 1852. Wilniuje. 1851.
Kalendorius arba metu skajtlus ukiszskasis nuog užgimima Wieszpatis 1856. Wilniuje. 1856.
Kalendorius arba Metskajtlus ukiszskasis ant metu nuog Užgimima Wieszpatis 1857. Wilniuje. 1857.
Kalendorius arba Metskajtlus ukiszskasis nuog užgimima Wieszpatis 1858. Wilniuje. 1857.
Kalendorius arba Metskajtlus ukiszskasis nuog užgimima Wieszpatis 1859. Wilniuje. 1858.
Kalendorius arba Metskajtlus ukiszskasis nuog užgimima Wieszpatis 1860. Wilniuje. 1860.
Kalendorius arba Metskajtlus ukiszskasis nuog užgimima Wieszpatis 1862. Wilniuje. 1861.
Kalendorius arba Metskajtlus ukiszskasis nuog užgimima Wieszpatis 1863. Wilniuje. 1862.
Kalendorius ukiszskasis ant metu nuog uzgimimo Wieszpatis 1878. С. Петербургъ. 1877.

PAPILDOMI ŠALTINIAI

FrW: *Litauisches Etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel*, I–II, Heidelberg, Göttingen, 1955–1962.
Hessen D., Stypuła R. 1967: *Wielki słownik polso–rosyjski*, Warszawa–Moskwa.
LKŽ_e: *Lietuvių kalbos žodynas*. – www.lkz.lt
MedŽ 1980: Astrauskas V., Biziuolevičius S., Pavilonis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius.
ME 1991, 1993: *Medicinos enciklopedija 1–2*, Vilnius.
TŽŽ 1936: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sudarė K. Boruta, Pr. Čepėnas, A. Sirutyte–Čepėnienė, Klaipėda.
TŽŽ 1951: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vertė O. Katinskaitė, Ch. Lemchenas, J. Talmantas, Vilnius.
TŽŽ 1969: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vertė O. Doveikienė, J. Kabelka ir Ch. Lemchenas, Vilnius.
TŽŽ 2005: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
TŽŽ 2007: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
Фасмер М. 1967: *Этимологический словарь русского языка 2*, Москва.

LITERATŪRA

Ambrazas S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vediniai 1*, Vilnius.
Ambrazas S. 2000: *Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai 2*, Vilnius.
DLKG 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius.
LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika 1*, Vilnius.
Petkevičiūtė D. 1988: *Laurynas Ivinskis*, Vilnius.
Skardžius Pr. 1941: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
Urbutis V. 2009: *Baltų etimologijos etюдai 2*, Vilnius.
Urbutis V. 2009: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius.

ORIGIN AND FORMATION OF ONE-WORD NAMES OF DISEASES IN THE ALMANACS OF LAURYNAS IVINSKIS

The paper analyses 42 one-word names of diseases in respect of origin and meaning collected from the section “Gidimas žmoniun nuog nekuriun ligun” (“Treatment of people from some diseases”) in almanacs compiled and published by the famous Lithuanian enlightener of the 19th century Laurynas Ivinskis.

This section of the almanac dealt with treatment of various diseases. It included advice on how to cure infectious and surgical diseases, diseases of respiratory and digestive systems, ear, nose and throat diseases, women’s and children’s diseases and other diseases mainly using homemade remedies (medical herbs, food, etc.), less frequently – pharmaceuticals.

The majority of one-word names of diseases are of the Lithuanian origin (35 terms). There are only six borrowed names – two from Greek (*dysenterija* (dysentery), *reumatizmas* (rheumatism)) and one from each of the following languages – Latin (*karbunkulas* (carbuncle)), Polish (*diminićze* (erysipelas, blain)), English (*krupas* (croup)) and French (*kokluszias* (whooping cough)) and one hybrid (*slabnumas* (weakness)). The majority of borrowings had Lithuanian equivalents (*reumatizmas* and *sausgila* (rheumatism)). According to LKŽ (“Dictionary of Lithuanian”) there were some borrowings of which no examples existed in the common language of the time, therefore most probably Ivinskis had borrowed them from medical sources written in Polish which he could have used when preparing materials for this section.

Underived words were used to name only few diseases (*drugis* (shiver)). The majority of one-word names of diseases are formations (30 terms). Derivates with suffixes prevail (22 terms). Derivates with suffix *-imas/-ymas* are the most common (11 terms) (*apalpimas* (faint), *nikstelijimas* (sprain), *padukimas* (rabies)). Two other groups of common derivates have suffixes *-uly* (*kosulis* (cough)) and *-inis* (*ritinis* (whitlow)). There was only one derivate with each of the suffixes *-inė*, *-ėlė*, *-uonis*, *-tinė*, *-menis* and *-umas* found (gen. sg. *dedervenies* (pityriasis), *grižielė* (rheumatism of joints), *landuonis* (whitlow), *prituirtinė* (constipation), *putmenes* (tumefaction), *slabnumas* (weakness)). The material researched includes three derivates with inflexional ending *-a* (*dziova* (tuberculosis)), one derivate with inflexional ending *-is* (*karsztis* (fever)) and four compounds where the first component is a noun or an adjective and the second component is a verb (*kautajedis* (bone disease), *slabdrugis* (fever and shivers)).

Gauta 2010-12-20

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas palmira@lki.lt